

УДК 811.161.2'366

АСПЕКТУАЛЬНА СЕМАНТИКА КРАТНОСТІ І ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Ачилова О. Л.

*Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Сімферополь
E-mail: elena-achilova@yandex.ru*

У статті розглянуто способи вираження семантики кратності в українській, російській та англійській мовах. Під кратністю розуміють аспектуальне значення, яке характеризує дієслова на основі таких характеристик, як "частота" або дискретність дії. Аналіз лінгвістичних досліджень показав, що в російських, українських і англійських мовах семантика кратності репрезентована бінарною опозицією однократності / багатократності. Для слов'янської дієслівної системи характерним є морфемне вираження однократності (суфікс *-ну-*), а в англійській мові деякі дієслова мають формальний показник множинності (суфікси *-er* і *-le*), тоді як семантика інших дієслів може об'єднувати обидва значення, що актуалізуються тільки за певних умов. Установлено, що актуалізація семантики кратності видо-часовими формами в досліджених мовах залежить від контекстних умов (наявності лексичних показників кратності або спеціальних синтаксичних конструкцій).

Ключові слова: дієслово, семантика кратності, аспектуальне значення, багатократність, однократність.

Семантика кратності упродовж багатьох десятиліть викликала дискусії аспектологів щодо пошуку інваріантних видових значень слов'янського дієслова, а також систематизації родів дієслівної дії (РДД) (Ю. Маслов, О. Ісаченко, О. Бондарко, О. Соколов, М. Шелякін, В. Храковський, С. Соколова, Н. Авілова, М. Гловінська).

Під кратністю розуміють аспектуальне значення, що характеризує дієслова за ознакою «крат» або дискретністю в прояві дії. Так, дієслова, поєднані із семантикою кратності, означають квантифіковані дії, які можуть перериватись і поновлюватись.

Іншими словами, кратність – це аспектуальна категорія, яка виражає кількісні характеристики способу перебігу дії, означає множинність або одиничність дії і реалізується як опозиція пов'язаних значень: однократності та багатократності.

Як відомо, в російській та українській мовах значення однократності / багатократності виражається або РДД, або видовими формами дієслова, тоді як в англійській мові – мультиплікативними / семельфактивними дієсловами або видо-часовими формами дієслова. У досліджуваних мовах для вираження семантики кратності слугують також синтаксичні засоби.

Отже, актуальність дослідження полягає в зіставленні засобів вираження кратної семантики в російській, українській та англійській мовах, що є особливо важливим за умови, що видо-часові форми в цих мовах мають різну характеристику і в англійській мові не виділяють РДД (як семантико-словотвірні розряди), проте визнають наявність мультиплікативних і семельфактивних дієслів.

У російській та українській мовах семантика кратності є одним зі значень комплексу компонентів РДД. Зокрема, багатократність реалізують дієслова недоконаного виду (НДВ) багатократного РДД, що виражають дії, розчленовані на необмежено-повторювані окремі акти або «кванти», наприклад: *охать – охати, гавкать – гавкати, клацать – клацати* тощо. Проте в поняття «багатократний РДД» дослідники можуть вкладати різне значення. Так, багатократними (ітеративними, фреквентативними) РДД А. Залізник і Д. Шмельов називають дієслова із суфіксами *_ыва-/-ива-, -ва-, -а-*: *хаживать, сиживать, живать, едать, пивать* тощо [5, с. 121]. Такі утворення не властиві українській мові, хоча в 11-томному Словнику української мови зафіксовано дієслова *їдати* і *пивати*. Український лінгвіст К. Городенська під терміном «багатократний РДД» розуміє дієслова доконаного виду (ДВ) з префіксом *попо-* і вважає, що такі дієслова можна називати «ітеративними» [4, с. 51], а С. Соколова зараховує такі дієслова до делімітативно-інтенсивного РДД [6, с. 128]. Отже, в аспектуальній системі російської та української мов існує як схожість, так і певні відмінності.

Крім того, характерною рисою російської та української мов є дієслова ітеративних РДД, утворені від вихідних дієслів за допомогою префіксів та ітеративних суфіксів: *покрикивать – покрикувати, посвистывать – посвистувати; насвистывать – насвистувати, накрапывать – накрупувати; пританцовывать – пританцовувати, притопывать – притупувати* тощо.

Семантика кратності реалізується в кумулятивному (*накупить – накупити, наловить – наловити; вырезать [всех] – вирізати [всіх], налетать [что] – налітати [що], скормить – згодувати* тощо) та дистрибутивно-сумарному РДД (*перемыть всю посуду – перемити весь посуд, поубивать – побивати, перебить – перебити*), вираженими дієсловами ДВ.

Слід також відзначити, що дієслівні основи з багатократним значенням регулярно мотивують похідні з фазовою семантикою («початок дії», «тривалість дії» і «результат дії»), яка модифікує багатократне значення мотиватора без його подальшої нівеляції. Це означає, що фазові дієслова ДВ, похідні від багатократних основ, є їхніми аспектуально-фазовими модифікаціями і реалізують певну фазу прояву повторюваних дій (*гавкать – загавкать, прогавкать, отгавкать; гавкати – загавкати, прогавкати, відгавкати*).

Багатократність протиставлена однократності, оскільки характеризується внутрішньою розчленованістю процесу. Однократні дієслова вказують на миттєву, одиничну дію. До однократного РДД належать дієслова, що означають один «квант» діяльності, названої вихідним дієсловом. Дієслова багатократного РДД за семантичною ознакою кратності співвіднесені з дієсловами однократного РДД (*мигать – мигнуть, блимати – блимнути; ахать – ахнуть, ахати – ахнути*). Однократність є морфемно вираженим членом опозиції (суфікс *-ну-/-ону-* – формальний маркер однократності як у російській, так і в українській мовах). Однократні дії виражають також тривало-одноактні дієслова ДВ: *промурлыкать – промурчати, прокричать – прокричати, пробубнить – пробубнити*.

Серед форм, що виражають однократність, окремо виділяють форми на зразок *бац, бух, хвать, хлоп* тощо. О. Бондарко називає їх миттєво-інтенсивним РДД і відзначає, що в них немає виду, а є тільки рід дії [1, с. 23].

Дослідники англійської мови також на основі бінарної опозиції виділяють дієслова з багатократним і одноактним значенням. Спеціального суфікса для вираження однократності в англійській мові немає, проте лінгвісти називають формальні показники багатократності – суфікси *- er* і *- le*: *cackle* – *кудахтати* – *кудахкати*; *crackle* – *трещати* – *тріщати*; *flicker* – *мигати* – *мигтати* і под. [7]. Зазначимо, що частина дієслів з багатократним значенням такого суфікса не має: *cluck, chuck* – *кудахтати*, *кудкудакати*, *splash* – *плескатися*, *плескати* тощо.

В англійській мові розрізняють дієслова, що поєднують у своєму значенні семантику однократності і багатократності, наприклад: *to wink* – *моргнути*, *моргати* – *кліпати*, *кліпати*; *to kick* – *ударити*, *ударяти* – *ударити*, *ударяти*; *to cough* – *кашлянути*, *кашляти* – *кашлянути*, *кашляти*; *to knock* – *стукнути*, *стучати* – *стукнути*, *стукати* та ін. Це означає, що залежно від контексту одне і те ж дієслово виражає один «квант» дії або серію «квантів»: в імперфектних формах, з фазовими дієсловами і лексичними показниками повторюваності вони актуалізують багатократність, а в перфектних формах і з обставинами миттєвості, несподіванки тощо – однократність [7, с. 8].

Крім того, в англійській мові існують конструкції, що виражають виключно однократне значення: *to give a kick* – *толкнути*, *пнути* – *итовхнути*, *копнути*; *to give a look* – *взглянути*, *зиркнути* – *поглянути*, *зирнути*; *to take a peep* – *взглянути*, *заглянути* – *поглянути*, *зазирнути*; *to take a breath* – *вздохнути* – *зітхнути*; *to give a cough* – *кашлянути* – *кашлянути* та ін.

Отже, як у російській та українській, так і в англійській мові семантика кратності репрезентована бінарною опозицією однократність / багатократність. Для слов'янської дієслівної системи характерним є морфемне вираження однократності (суфікс *-ну-*), тоді як в англійській мові дієслова можуть мати формальний показник багатократності (суфікси *- er* і *- le*) чи не мати його, а інші дієслова поєднують у своїй семантиці обидва значення, що актуалізуються тільки в певних умовах контексту.

У російській та українській мовах кратність є одним з компонентів значення видів і може бути актуалізована на базі окремих видових значень, описаних О. Бондарко [2], які є мовними варіантами загальних значень видів, тобто виявляються в певних умовах контексту:

– конкретно-процесного значення НДВ: *Вот девочка прыгает на одной ноге.* – *Ось дівчинка стрибає на одній нозі.* У прикладах розглянуто конкретні ситуації, що характеризуються як процес, який складається з повторюваних дій, виражених багатократним дієсловом;

– узагальнено-фактичного значення НДВ, наприклад: *Ветер качает деревья.* – *Вітер гойдає дерева.* Кратна семантика зумовлена і контекстом, і багатократним значенням самого дієслова. М. Гловінська пише про те, що в семантичній основі узагальнено-фактичного значення лежить ідея дискретності дії [3, с. 134];

– необмежено-кратного значення НДВ, наприклад: *Нам часто приходять* *письма.* – *Нам часто надходять листи;*

– обмежено-кратного значення НДВ: *Дважды Таня **выходила** встречать отца.* – *Двічі Таня **виходила** зустрічати батька.* Дія може повторюватися певну кількість разів, що в контексті виражене за допомогою обставин на зразок *трижды* – *тричі, несколько раз* – *декілька разів* тощо;

– конкретно-фактичного значення ДВ як конкретний одиничний факт, одиничну дію, наприклад: *Иван **купил** билет и **поехал** в Рим.* – *Іван **купив** квиток і **поїхав** у Рим;*

– наочно-зразкового значення ДВ, що є виразним прийомом зображення повторюваної дії, за допомогою виділення одного з багатьох актів повторення як приклад інших подібних актів: *Он **придет, наговорит** обидних слов и **пропадет** на некоторое время.* – *Він **прийде, наговорить** образливих слів і **зникне** на деякий час;*

– сумарного значення ДВ, коли факт дійсності у поєднанні з таким лексичним елементом означає суму конкретних фактів, наприклад: *На прощание она два раза **пожала** ему руку.* – *На прощання вона два рази **потиснула** йому руку.*

У системі англійського дієслова, дослідники якого досі сперечаються про статус категорії виду в англійській мові, теж простежується зв'язок між видо-часовими значеннями, залежними від контекстуального оточення, і вираженням семантики кратності. Це означає, що на актуалізацію одно- і багатократності впливає контекст, у якому функціонують дієслівні форми.

Видо-часові форми англійського дієслова, зокрема і з кратним значенням, описала З. Тураєва:

– теперішній індефінітний кратний, наприклад: *I always **make** a cup of tea last thing. She **drinks** it in bed after her prayers to warm her up.* (K. Mansfield. The Ladie's Maid);

– теперішній тривалий кратний, наприклад: *"Ah, mon Dieu, sometimes when I **am dusting** in her room I **think** her fingers will drop off"* (K. Mansfield. Pension Sequin);

– теперішній перфектний кратний, наприклад: *"I **ve asked** you over and over again not to joke about religion", answered his wife* (S. Maugham. Rain);

– теперішній перфектний тривалий кратний, наприклад: *"They' **ve been kicking** up their heels ever since we **heard** the news this morning about Ashley and that little cousin of his from Atlanta"* (M. Mitchell. Gone with the Wind);

– минулий індефінітний кратно-співвідносний і кратний, наприклад: *His name was O'Sheean, but they **called** him Sugar - Boy because he **ate** Sugar. Every time he **went** to a restaurant he **took** all the cube sugar there was in a bowl. He **went** around with his pockets stuffed with sugar cubes, and then he **took** one to pop into his mouth you **saw** little pieces of gray lint sticking to it.* (R.P. Warren. All the King's Men);

– минулий тривалий кратний: *Aunt Pitty was in a state whenever he was in a town. She **knew** very well what her friends **were saying** when she **permitted** him to call but she still lacked courage to tell him he was unwelcome* (M. Mitchell. Gone with the Wind);

– минулий перфектний кратний: *He was not attractive for women, but nevertheless it had happened to him now and again to receive sultry looks and the rest of the pre - bedroom signals from them* (J. Wain. *Hurry on Down*);

– минулий індефінітний одиничної дії, наприклад: "*I passed his father on the street yesterday. He hates me*". *Laughter* (Th. Wilder. *The Eighth Day*);

– минулий тривалий одиничного дії: *Little Phil was lying on his bed. The room was in orange twilight* (A. Huxley. *Point Counter. Point*). [8].

Зазначимо, що видо-часові форми з ознакою кратності передають семантику кратності тільки в «сприятливих умовах» контексту, тобто залежать передусім від наявності лексичних показників повторюваності або особливих синтаксичних конструкцій.

Аналіз окремих видових значень російських та українських дієслів і видо-часових форм англійського дієслова свідчить про те, що на вираження кратності значною мірою впливають лексичні показники кратності. Крім того, як указує З. Тураєва, реалізація кратного значення залежить від контексту, «у якому дія співвіднесена з іншою дією або ситуацією, у цьому разі співвіднесені дії повторюються» [8, с.64]. Так, повторюваність виражається в складнопідрядних реченнях з темпоральним сполучником *whenever* і його еквівалентами *every time, each time*, а також деякими іншими. У російській та українській мовах багатократність теж може бути актуалізована синтаксичними засобами: однорідними присудками, кратно-парними і кратно-ланцюговими конструкціями, складнопідрядними реченнями з підрядними часу та умови.

Отже, порівняльний аналіз допоміг виявити схожі і різні засоби вираження значення кратності в російській, українській та англійській мовах. У розглянутих слов'янських мовах кратність реалізується передусім РДД із семантикою однократності / багатократності, де однократність є маркованим членом опозиції, фазовими модифікаціями багатократних дієслів, а також дієсловами НДВ і ДВ в «сприятливих» умовах контексту. В англійській мові актуалізація кратного значення залежить від умов контексту, хоча може бути виражена і дієсловами з морфемно вираженою ознакою повторюваності.

Перспективним є подальше дослідження особливостей функціонування дієслівних форм для вираження різних аспектуальних значень у неспоріднених мовах.

Список літератури

1. Бондарко А. В. К проблематике функционально-семантических категорий / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1967. – № 2. – С. 18–31.
2. Бондарко А. В. Вид и время русского глагола : (Значение и употребление) / А. В. Бондарко. – М. : Просвещение, 1971. – 239 с.
3. Гловинская М. Я. Семантические типы видового противопоставления русского глагола / М. Я. Гловинская. – М., 1982. – 155 с.
4. Городенська К. Г. Видові протиставлення в системі сучасних дієслів / К. Г. Городенська // Слово. Стиль. Норма : зб. наук. пр., присвячений 65-річчю з дня народження д-ра філол. наук, проф. С. Я. Єрмоленко / Відп. ред. Н. М. Сологуб. – К., 2002. – С. 118–121.
5. Зализняк А. А. Введение в русскую аспектологию / А. А. Зализняк, А. Д. Шмелёв. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 222 с.

6. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С.О. Соколова. – К. : Наукова думка, 2003. – 283 с.
7. Тронь А. А. Засоби вираження кратності у сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. А. Тронь. – Львів, 2008. – 24 с.
8. Тураева З. Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное / З. Я. Тураева. – М. : Высшая школа, 1979. – 220 с.

Ачилова Е. Л. Аспектуальная семантика кратности и средства ее выражения в украинском, русском и английском языках / Е. Л. Ачилова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2014. – Т. 27(66), № 4 Часть 2. – С. 108–113.

В статье рассматриваются способы выражения семантики кратности в русском, украинском и английском языках. Под кратностью понимают аспектуальное значение, которое характеризует глаголы на основе таких характеристик, как «частота» или дискретность действия. Анализ лингвистических исследований показал, что в русских, украинских и английских языках семантика кратности представлена бинарной оппозицией однократности / многократности. Для славянской глагольной системы характерно морфемное выражение однократности (суффикс *-ну-*), а в английском языке некоторые глаголы имеют формальный показатель множественности (суффиксы *-er* и *-le*), в то время как семантика других глаголов может объединять оба значения, актуализирующиеся только при определенных условиях. Установлено, что актуализация семантики кратности видо-временными формами в исследованных языках зависит от контекстных условий (наличия лексических показателей кратности или специальных синтаксических конструкций).

Ключевые слова: глагол, семантика кратности, аспектуальное значение, многократность, однократность.

Achylova O. L. Aspectual semantic of multiplicity and the ways of its expressing in English, Russian and Ukrainian languages / O. L. Achylova // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. Series: Philology. Social communications. – 2014. – V. 27(66), № 4. Part 2. – P. 108–113.

This article examines the ways of expressing multiplicity values in English, Russian and Ukrainian. Multiplicity should be understood to mean an aspectual meaning, which characterizes verbs based on such characteristics as "frequency" or discreteness of action. Analysis of the linguistic research showed that in the Russian, Ukrainian, and English languages the semantics of multiplicity is represented by binary opposition – single value / multiplicity. The Slavic verbal system is characterized by morphemic expression of single frequency (suffix *-nu*), whereas in English a number of verbs have a formal indicator of multiplicity (suffixes *-er* and *-le*), while semantics of the rest of the verbs combine both values, which are actualized only under certain context conditions. It was found that the actualization of the multiplicity semantics of aspectual-temporal forms in the languages under study depends on the contextual conditions (presence of lexical multiplicity indicators or special syntax constructions).

Keywords: verb, multiplicity values, aspectual meaning, frequency, single frequency.